

Verkefni

- 1 Segðu frá John Maynard Keynes.
- 2 Hver voru merkustu verk hans?
- 3 Hverjar voru kenningar klassisku hagfræðinnar um orsakir atvinnuleysisins?
- 4 Hvaða ráð taldi klassíska hagfræðin duga við atvinnuleysinu?
- 5 Hvernig var kenning Keynes um orsakir atvinnuleysisins í kreppunni?
- 6 Hver voru ráð hans við atvinnuleysinu?

Verðbólgan

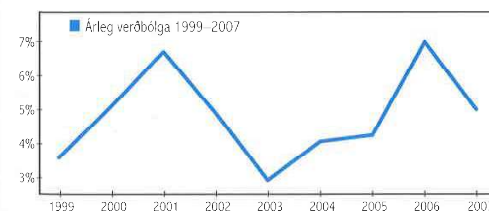
17

Visitala neysluvöru-
verðlags

Verðbólga er hækkun á almennu verðlagi á einu ári eða á 12 mánaða tímabili. Hún er mæld með visitölu neysluvöruverðlags sem er visitala sem sýnir breytingar á verðlagi allra þeirra vara og þjónustu sem íslenskar fjölskyldur eyða tekjum sínum í. Til að reikna út verðbólguna eru breytingar á verði hverrar vöru og þjónustu margfaldaðar með því vægi sem viðkomandi vara og þjónusta hefur í meðaltalseyðslu fjölskyldna á landinu.

Ef öll eyðsla Íslendinga fer til kaupa á matvörum og ef matvaran hækkar á 12 mánaða tímabili um 5% er verðbólgan í landinu líka 5%. Ef 20% af eyðslu okkar fara í matarkaup, eða einn fimmti af allri eyðslunni, veldur 5% hækkun á matvöru 1% hækkun á almennu verðlagi. Verðbólgan vegna hækkunar á matarverði væri því 1%.

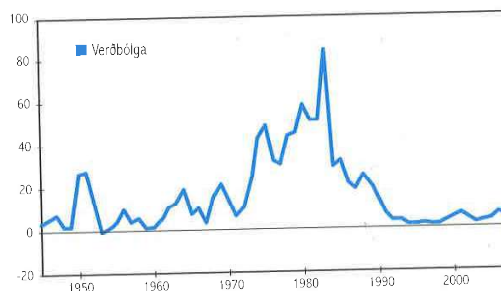
Einu sinni í mánuði er kannað hversu mikið verðið á hverjum útgjaldaliði í eyðslu okkar hefur breyst frá mánuðinum á undan. Þessar hækkanir eða lækkanir eru síðan margfaldaðar með því vægi sem hver þjónusta eða vara hefur í heildareyðslunni. Allar þessar vegnu hækkanir og lækkanir eru lagðar saman til að reikna út verðbólguna eða verðhjöðnunina á tímabilinu.

¹ Peningamáli, 2008: 1, bls. 124

Mynd 17.1 Árleg
verðbólga¹

Mynd 17.2 Verðbólga
á Íslandi 1945–2007²

Verðbólgan á Íslandi hefur verið mikil í samanburði við verðbólgu nágrannaríkjanna. Frá 1945 til 2006 var hún að meðaltali 15,7% á ári. Hún náði hámarki árið 1983 en þá fór hún upp í 83%. Undanfarin ár hefur verulega hægt á verðbólgunni og á tímabilinu frá 1999 til 2007 er meðaltalsverðbólgan 4,6%, sjá mynd 17.1.

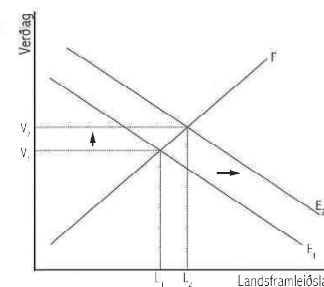
Á mynd 17.2 má sjá verðbólguþróunina hér á landi frá stríðslokum. Verðbólgan á árunum 1999 til 2007 er að meðaltali 4,6% sem er minna en 1/3 af meðaltali undanfarandi 62 ára. Þessi tala er samt næstum tvöfalt hærri en verðbólguþróunin á Seðlabankans sem er 2,5%. Seðlabankinn stefnir að því að verðbólga, reiknuð sem árleg hækkun vísitölu neysluverðs á tólf mánuðum, verði að jafnaði sem næst 2,5%.

Hverjar eru helstu orsakir verðbólgunnar?

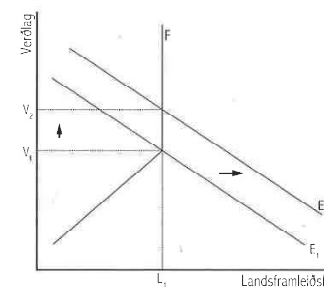
Ýmsar kenningar eru uppi um orsakir verðbólgunnar. Ef skoðað er framboð og eftirspurn á markaði er augljóst að aðeins tvennt getur hækkað verð á markaði. Annars vegar hækkar verðlagið vegna aukinnar eftirspurnar og hins vegar veldur minnkandi framboð verðhækkun.

Tvær kenningar skýra verðbólguna á þennan hátt. Sú fyrri telur að verðbólgan orsakist af aukinni eftirspurn í hagkerfinu, sjá mynd 17.3a. Eftirspurnin er eins og áður segir vilji og geta kaupenda á markaði til að kaupa vörur og þjónustu. Hún kemur fram þegar kaupendurnir leggja peningana á borðið. Það er því aukin eyðsla sem orsakar aukna eftirspurn og veldur hærri verðlagi.

² Peningamál 2008:1, bls. 126.

Mynd 17.3 a) Eftirspurnarverðbólga

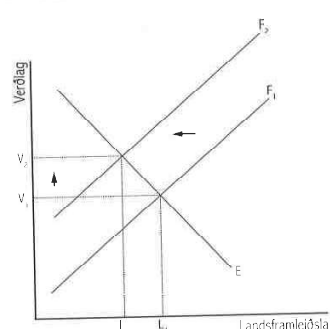

Mynd 17.3 b) Eftirspurnarverðbólga þegar eftirspurnin er aukin við fulla atvinnu

Sjá má hvernig heildareftirspurnarkúrvan færist til hægri þegar eftirspurnin eykst, en þetta veldur hækkun á verðlaginu um V_1V_2 . Þjóðarframleiðslan vex samhliða því hér eru vannýttir framleiðsluþættir. Á mynd 17.3 b) má sjá afleiðingar aukinnar eftirspurnar við fulla atvinnu. Ef framleiðslugetan er fullnýtt er framboðskúrvan lóðrétt og þegar eftirspurnin vex við slíkar aðstæður verða afleiðingarnar aukin verðbólga en magn þjóðarframleiðslunnar breytist lítið sem ekkert.

Hvaða aðilar geta með aukinni eyðslu sinni hækkað verðlagið í landinu og þannig valdið verðbólgu? Við skulum rifja upp hvernig þjóðarframleiðslan er reiknuð út frá eyðsluhliðinni. Heildareyðslan í þjóðfélaginu er samanlögð eyðsla neytenda, fyrirtækja, opinberra aðila og útlendinga sem kaupa af okkur útflutning og skapa hér eftirspurn eftir vörum og þjónustu. Hugsanlegar rætur svokallaðrar eftirspurnarverðbólgu er því öll aukning á eyðslu þessara aðila. Aukin útgjöld hins opinbera, launahækkanir, lægri beinir eða óbeinir skattar, vaxtalækkunir, bætt aðgengi að lánamörkuðum, auknar fjárfestingar og auknar útflutningstekjur – allt þetta eykur eftirspurnina í hagkerfinu og getur þannig hvert um sig valdið verðbólgu í landinu.

Hvernig drögum við úr verðbólgu sem orsakast af aukinni eftirspurn? Til að draga úr eftirspurnarverðbólgu má til dæmis hækka skatta og/eða draga úr útgjöldum ríkisins og draga þannig

Mynd 17.4 Kostnaðarverðbólga

framboð leiðir til hærri verðlags. Allt sem eykur kostnað fyrirtækjanna, og minnkar þar með hagnaðinn, færir framboðskúrvuna upp, þ.e. dregur úr áhuga fyrirtækisins á að framleiða vöruna og setja hana á markað á því verði sem fyrir er.

Helstu kostnaðarliðir fyrirtækjanna eru laun, hráefni, leiga, afskriftir, vextir og skattar. Hækkun á mikilvægum kostnaðarliðum fyrirtækjanna, t.d. launakostnaði eða vöxtum, getur aukið framleiðslukostnaðinn til muna. Fyrirtækin reyna að velta þessum aukna kostnaði út í verðlagið með því að hækka verð vörunnar en það fer að sjálfsgöðu eftir aðstæðum á markaði hvort það er mögulegt. Ef fyrirtækin eru í mikilli samkeppni við erlenda og innlenda framleiðendur er erfitt að hækka verð og fyrirtækin geta jafnvel verið tilneydd til að hætta rekstri.

Launaverðbólga

Ein tegund kostnaðarverðbólgu er svokölluð launaverðbólga sem stafar af launahækkunum sem fyrirtækin geta ekki tekið á sig án þess að hækka vöruverðið. Þegar fyrirtækin velta launahækkunum út í verðlagið verður afleiðingin kostnaðarverðbólga.

Stundum er kostnaðarverðbólga innflutt. Þegar verð á olíu hækkar á heimsmarkaði hækkar kostnaður heimilanna og fyrirtækjanna í landinu. Þetta á sérstaklega við í löndum sem eru mjög háð innflutningi á olíu. Verð hækkar á þeim vörum sem fyrirtækin framleiða í kjölfar olíuverðhækkanna.

³ Vaxtahækkunir minnka fjárfestingum sem dregur úr hagvexti.

úr eftirspurninni. Einnig má hækka vexti en það dregur úr fjárfestingum fyrirtækja og einstaklinga og dregur úr kaupmætti þeirra sem þurfa nú að greiða hærri vexti af lánum. Gallinn við þessar aðgerðir er auðvitað sá að þær geta um leið skapað atvinnuleysi og dregið úr hagvexti.³

Kostnaðarverðbólga

Seinni kenningin um hugsanlegar orsakir verðbólgunnar heldur því fram að það sé hækkun á einhverjum kostnaðarliði fyrirtækjanna sem valdi verðbólgunni.

Á mynd 17.4 sést hvernig minnkandi

Það sama á við ef innflutningur hækkar í verði, annaðhvort vegna verðhækkana erlendis eða vegna lækkunar á gengi krónunnar. Ef gengi krónunnar lækkar um 20% kostar einn dollari, sem áður kostaði 60 krónur, nú um 72 krónur.⁴ Við þetta hækkar allur innflutningur okkar á neysluvörum smátt og smátt um 20% í verði.

Við þurfum einnig að flytja inn til landsins mörg hráefni og rekstrarvörur þannig að 20% gengislækkun leiðir fljótlega til 6–7% verðbólgu. Þetta stafar af því að um það bil einn þriðji hluti þjóðarframleiðslunnar fer til kaupa á innflutningi. Þetta eru auðvitað ekki mjög nákvæmir útreikningar en duga samt nokkuð vel til að spá fyrir um áhrif gengislækkana á verðbólgu í landinu.

Erlendu lánin sem fyrirtæki og einstaklingar hafa tekið hækka samtímis um 20% í íslenskum krónum. Þetta eru kostnaðarhækkanir bæði fyrir fyrirtæki og einstaklinga.

Ef við viljum draga úr kostnaðarverðbólgu þurfum við að draga úr markaðsvaldi því kostnaðarverðbólga stafar af getu eigenda framleiðsluþáttanna til að hækka verðið þótt eftirspurn á markaði eftir framleiðsluþáttum, vinnuafli, fjármagni og landgæðum, sé stöðug. Hér geta stjórnvöld t.d. notast við beinar íhlutanir í formi laga sem skerða völd þessara aðila á markaðnum. Hér getur verið um að ræða sterk verkalyðssamtök, fákeppnifyrirtæki eða einokunarfyrirtæki sem ein selja álveðnar vörur eða þjónustu eða geta í krafti markaðsvalds skammtað aðgang að framleiðsluþætti, t.d. olíu eða vinnuafli.

Af hverju er okkur í nöp við verðbólguna?

Okkur er illa við verðbólguna vegna þess að allt verðlag hækkar ekki jafnmikið á sama tíma. Ef tekjur okkar, allar greiðslur frá Tryggingastofnun, vörurnar sem við kaupum, húsaleigan, vextirnir, útflutningsvörurnar og innflutningurinn, hækkðu öll jafnmikið á hverju ári, t.d. um 3%, væri verðbólgan ekki verulegt vandamál.

Það eru þrjár ástæður fyrir því að stjórnvöld hafa nokkrar

⁴ Gengi krónunnar er verð á krónum í erlendri mynt. Ef krónan lækkar verður hún verðminni. Þess vegna þurfum við fleiri íslenskar krónur til að kaupa einn dollar eftir gengislækkunna.

áhyggjur af verðbólgunni og allar tengjast þær þeirri staðreynd að verðlag hækkar mismikið.

1. Menn óttast áhrif verðbólgunnar á tekju- og eignaskiptinguna. Hvort menn hagnast eða tapa á verðbólgunni fer eftir því af hverju þeir hafa tekjur sínar, hvernig þeir geyma eignir sínar og hversu mikið þeir skulda. Ef eignir þeirra hækka meira í verði en skuldirnar geta þeir hagnast. Þeir sem hafa launatekjur hagnast ef launin hækka meira en verðlagið því að þá vex kaupmáttur launanna. Ef þeir fá leigutekjur eða vaxtatekjur tapa þeir á verðbólgunni ef leigan og vextirnir hækka minna en annað verð í landinu.

Ekki er auðvelt að sjá fyrir hverjir tapa og hverjir græða á verðbólgutímum. Á miklum verðbólgutímum, t.d. á árunum 1970–1989, töpuðu þeir miklu sem áttu eignir sínar inni á óverðtrygðum reikningum í bönkum landsins, svo og þeir sem greiddu mánaðarlega inn í óverðtrygðða lífeyrissjóði.

Þeir sem græddu á verðbólgunni voru þeir sem höfðu aðgang að óverðtrygðum lánum sem brunnu nú upp fljótt og vel. Þetta var m.a. ungt fólk sem hafði aðgang að óverðtrygðum lánum úr lífeyrissjóðum til íbúðakaupa eða námsmenn sem fengu óverðtrygð langtímalán hjá LÍN (Lánasjóði íslenskra námsmanna) á nánast engum vöxtum.

2. Menn óttast áhrif verðbólgunnar á viðskiptajöfnuðinn. Ef verðlag og framleiðslukostnaður á Íslandi hækkar meira en verðlagið í viðskiptalöndunum eykst innflutningur og útflutningur dregst saman. Innflutt kex verður ódýrari og betri kostur en innlent kex og fiskurinn okkar verður dýrari á heimsmarkaði en fiskur sem kemur frá löndum þar sem verðbólgan er minni. Okkar vörur geta ekki keppt á erlendum mörkuðum og því er hætt á viðskiptahalla⁵ þegar innflutningur eykst og útflutningur dregst saman.

3. Menn óttast líka áhrif verðbólgunnar á hagvöxtinn. Ört hækkanði verðlag dregur úr sparnaði því að enginn vill

⁵ Útflutningsverðmætið er minna en verðmæti innflutnings svo að taka verður erlend lán fyrir mismuninn.

geyma peninga þegar vörurnar verða dýrari með degi hverjum og kaupmátturinn minnkar. Verðbólgan hvetur til eyðslu og minnkar þannig sparnað. Þegar sparnaður minnkar fara vextir hækkanði því að vextir eru verð á peningum og minni sparnaður þýðir minna framboð af lánsfé í bankakerfinu. Hærrir vextir draga úr fjárfestingum þegar lánin verða dýrari og því verður erfiðara að byggja verksmiðjur og kaupa vélar eða íbúðir.

Þar sem auknar fjárfestingar eru ein meginleiðin til að auka hagvöxt getur aukin verðbólga dregið úr hagvexti. Miklar verðhækkanir gera áætlanir fyrirtækja einnig erfiðari og geta ýtt undir rangar ákvarðanir í rekstri og fjárfestingum. Þessi kenning um áhrif verðbólgunnar á hagvöxt gerir ekki ráð fyrir því að bankar og aðrar lánastofnanir geti leitað til annarra landa til að taka þar lán á lægri vöxtum, en frjálsir fjármagnsflutningar milli Íslands og annarra landa urðu almennir hér á landi um og eftir 1995.

Önnur tilgáta um tengsl verðbólgu og hagvaxtar segir að verðbólgan sé fylgifyiskur hagvaxtarins. Þegar mikil eftirspurn er í þjóðfélaginu og lítið atvinnuleysi er oftast mikill hagnaður hjá fyrirtækjunum. Við slík skilyrði ríkir hjartarsýni hjá fyrirtækjum og einstaklingum um framtíðina. Það er við slíkar aðstæður sem fyrirtæki og einstaklingar fjárfesta mest. Fyrirtækin þurfa að endurnýja vélar og búnað örar á þensluskeiðum vegna mikillar nýtingar. Þessar nýju fjárfestingar skapa hagvöxt. Verðbólgan orsakar ekki hagvöxtinn en hún er fylgifyiskur þenslu og fullrar atvinnu sem hvort tveggja hefur í för með sér auknar fjárfestingar og þar af leiðandi aukinn hagvöxt.

Flestir hagfræðingar telja að mikil aukning á peningamagni í umferð sé orsök verðbólgunnar. Seðlabankinn getur aukið peninga í höndum fólks með því að prenta peninga, með því að innleysa skuldabréf eða lækka bindiskylduhlutfallið og auka þannig möguleika viðskiptabankanna til útlána. Peningamagn í umferð vex fyrst og fremst þegar viðskiptabankarnir auka útlán sín. Í hvert skipti sem erlent lán er tekið vex peningamagnið í umferð hér á landi því að erlenda láninu er skipt yfir í íslenska peninga sem lagðir eru inn á íslenska banka og auka þar með útlánagetu bankakerfisins.

Óðaverðbólgan í Þýskalandi frá 1920 til 1923 var 36% fyrsta

Er peninga-
prentun orsök
verðbólgunnar?

árið, 63% næsta ár á eftir og 3.300% árið 1923. Í september árið 1923 hækkaði verðlagið um 24.300%. Ástæðan var peningaprentun stjórnvalda, m.a. til þess að greiða skuldir ríkisins.

**Ofmetur vísitala
neysluvöruverðlags
verðbólguna?**

Í óðaverðbólgunni
var ódýrara að brenna
peningum en kaupa
fyrir þá eldivið.

Þegar verðbólgan er mæld með eyðsluvísitölu, eins og vísitölu neysluvöruverðlags, höfum við nákvæmar upplýsingar um neyslu vísitölufjölskyldunnar í viku hverri. Við vitum hve mörg kíló af kartöflum og hve marga pakka af kexi hún borðar og hve marga lítra af mjólk hún drekkur. Þegar þessar vörur hækka í verði þá mælum við áhrif verðhækkanna í vísitölunni með því vægi sem hver vara hefur í vísitölunni. En eftirspurnarkúrvan segir okkur að þegar verðið hækkar kaupir fólk minna af þeim vörum sem hafa hækkað í verði. Vísitala neysluvöruverðlags sem mælir verðbólguna tekur ekki mið af því að fjölskyldan kaupir minna af kartöflum og meira af hrisgrjónum þegar verð á kartöflunum hækkar en verðið á hrisgrjónunum stendur í stað.

Fólk kaupir alltaf minna þegar verðið hækkar og miklu minna ef varan hefur mikla verðteygni, t.d. af því að hún á sér marga staðgengla. Það er því líklegt að eyðsluvísitala, eins og vísitala neysluvöruverðlags, ofmeti verðbólguna þar sem hún tekur ekki mið af minni kaupum á þeim vörum sem hækka meira en aðrar

eda hafa meiri verðteygni.

Á hverju ári koma líka ýmsar nýjungar á markaðinn en vísitölugrunnur⁶ sem er orðinn nokkurra mánaða gamall tekur ekki mið af breyttri neyslusamsetningu af þessum sökum.

Síðast en ekki síst ofmetur vísitalan verðbólguna því að verðhækkun á sumum vörum stafar af því að nú erum við að greiða fyrir aðra og betri vöru en þá sem var á markaðnum árið

⁶ Vörunar og þjónustan sem eru lagðar til grundvallar þegar vísitala neysluvöruverðlags er reiknuð.

áður. Nýja gerðin af GSM-símanum er dýrari en gamla gerðin en þetta er líka allt annar sími því að nú er hann líka útvarp, myndavél, sjónvarp og tölvu.

Verkefni

- 1 Hvað er verðbólga og hvernig mælum við hana? Hvers vegna er okkur illa við verðbólguna?
- 2 Kariús og Baktus lífa eingöngu á hveitibraudi, kexi og sælgæti. Með þessu drekka þeir ekkert nema kók. Á hverju ári borða þeir alltaf það sama, 10 hveitibraud, 20 kexpakka, 5 kíló af sælgæti og 60 flöskur af kók.

Vörutegund	Verð árið 2006	Verð árið 2007
1 hveitibraud	200 kr.	210 kr.
1 kexpakki	110 kr.	150 kr.
1 kg af sælgæti	2000 kr.	2100 kr.
1 kók	200 kr.	210 kr.

Reiknaðu út verðbólguna í landi Kariúsar og Baktusar á þessum tólf mánuðum?

Sýndu verðbólguna líka með visitölu.

Hvers vegna er hætt við að þessi visitala ofmeti verðbólguna?

- 3 Gerðu grein fyrir tveimur kenningum um orsakir verðbólgunnar. Sýndu muninn á þeim með grófum.

4. Hver er verðbólgan á Íslandi í dag?
5. Hvert er verðbólguþátturinn með Seðlabanka Íslands?

⁷ Hugsaðu þér að þú fæir í matvörubúð og kaupir fyrir Kariús og Baktus allt það sem þeir borða og drekka árið 2006. Svo ferð þú altur í sömu búð ári seinna og kaupir sama magn en á nýja verði. Hækkunin á reikningnum á milli ára er reiknuð sem huffall af verðmætum fyrir innaupakokans og er verðbólgan.

Phillips-kúrvan og lóðrétta Phillips-kúrvan

18

Árið 1958 birtist í tímaritinu *Economica* grein eftir nýsjálenskan hagfræðing, A.W. Phillips (1914–1975), með yfirskriftinni „The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the UK 1861–1957“ (Sambandið á milli atvinnuleysis og launabreytinga í Bretlandi frá 1861 til 1957). Greinin olli miklu fjaðrafoki og varð uppspretta rannsókna á sambandi atvinnuleysis og launahækkana um víða veröld. Próffessor Phillips safnaði tölulegum upplýsingum um atvinnuleysi og launahækkanir í Bretlandi á tímabilinu frá 1861 til ársins 1957. Hann setti launabreytingarnar á y-ásinn og atvinnuleysið á x-ásinn og bjó síðan til einn punkt fyrir hvert ár. Hann beitti þar næst aðhvarfsgreiningu til að teikna upp kúrvu sem lýsti sambandinu á milli þessara tveggja stærða eins vel og unnt var. Þetta gerði hann með því að lágmarka fjarlægðina úr hverjum punkti að kúrvunni. Hann komst að því að því lægra sem atvinnuleysið var á árinu þeim mun hærri voru yfirleitt launahækkanirnar það ár og það sama reyndist rétt þegar samband verðlags og atvinnuleysis var skoðað. Þessi kúrvan er nefnd eftir próffessor Phillips og því kölluð Phillips-kúrvan.

Kúrvan sýnir fram á að markmiðin um fulla atvinnu og stöðugt verðlag stangast á. Ef stjórnmöld vilja hafa nær fulla atvinnu kostar það þau alltaf einhverjar launa- og verðhækkanir. Ef þau vilja hafa stöðugt verðlag verða þau að greiða fyrir það með einhverju atvinnuleysi. Menn rannsökuðu samband launabreytinga og atvinnuleysis og verðlagsbreytinga og atvinnuleysis í

Aðhvarfsgreining